

**BIBLIOTECA
CULTURII
AROMÂNE**

www.proiectavdhela.ro

Theodor Capidan

**ROMANITATEA
BALCANICĂ**

Romanitatea Balcanică*

Domnilor colegi,

În clipa în care îmi fac intrarea oficială în această incintă, gândul meu se îndreaptă către umbra lui Gheorghe Bogdan-Duică,¹ ilustrul meu înaintaş, a cărui personalitate complexă și covârșitoare va ocupa un loc de frunte în rîndul celor mai de seamă cărturari ai neamului nostru. (...)

Domnilor colegi,

Trec, acum, la subiectul pe care mi l-am ales ca să-l dezvolt în fața Domniilor-Voastre, anume Romanitatea Balcanică.

Prin romanitatea balcanică înțeleg acea latinătate orientală, care de pe la sfîrșitul secolului al IV-lea, din cauza evenimentelor istorice, n-a mai putut păstra legăturile de limbă cu latinitatea occidentală și, sub acest raport, a primit un aspect pe care lingviștii, pe drept sau pe nedrept, l-au numit „balcanic.” Tratarea acestui subiect se impune din mai multe motive: mai întîi, pentru că resturi din această romanitate se mai păstrează și astăzi în sudul Dunării, în mijlocul celorlalte popoare balcanice. Faptul acesta prezintă pentru mine marele avantaj de a pleca în expunerea mea de la ceea ce există astăzi spre a ajunge la ceea ce a fost odată, mai ales fiindcă am convingerea că în Balcani, mai mult decît în orice altă parte a continentului nostru, faptele actuale sînt în stare să ne lămurească mai bine asupra trecutului, decît studiul trecutului asupra prezentului. Un alt motiv care m-a îndemnat să-mi aleg acest subiect sînt și cunoștințele ca și experiențele mele personale, cîștigate din călătorii făcute la popoarele balcanice. Însemnătatea acestor avantagii pentru studiul static al chestiunii care ne preocupă nu poate fi tăgăduit de nimeni. Dar al treilea motiv care m-a determinat să tratez despre subiectul enunțat sub aspectul lingvistic sînt progresele pe care studiile lingvistice le-au realizat în ultimele două, trei decenii în străinătate și la noi în țară.

Pentru cei mai mulți, aceste studii se reduc, astăzi, la preocupări mărunte de schimbări de sunete și de forme gramaticale, prinse în niște reguli cu ajutorul cărora s-ar putea pătrunde în toate tainele de prefacere ale unei limbi. În realitate, toate aceste semne nu sînt decît simple mijloace. Ele constituie materia cu care operează lingvistul. Dacă însă în cursul cercetărilor lingvistice se face prea mare caz de sunete, aceasta se explică din faptul că ele, constituind elementul primordial al vorbirii, reprezintă tot ceea ce limba are mai rezistent în evoluția ei dinamică.

O limbă, oricît de amestecată să fie, păstrează un fond indigen care se transmite din generație în generație. Această transmisiune se face din voința și sentimentul individului de a vorbi în limba lui tradițională.² Dacă anumite cuvinte și construcții sintactice cu timpul dispar, fiind înlocuite cu elemente străine, sunetele și formele gramaticale rezistă mai mult. Această rezistență a fondului indigen, în fonetismul și morfologia limbii, pleacă, pe de o parte, de la baza articulației,³ pe care individul vorbitor și-o formează prin imitație încă din copilărie, în limba auzită de la părinți, pe de alta, de la *substratul sufletesc*, din care își iau naștere cele mai nuanțate schimbări din limbă. Aceste schimbări se produc în virtutea unui principiu care regulează echilibrul între cele două tendințe din limbă, anume: una de *inovare*, alta de

nivelare, care se găsesc într-o continuă activitate. Acest principiu are ca punct de plecare forma internă a limbii. De aici urmează că, într-o limbă, nu cuvintele propriu-zis sînt acelea care se schimbă mai întîi, ci dispoziția sufletească a individului vorbitor. Această dispoziție provoacă schimbarea în forme nouă a cuvintelor obișnuite. Fapt este că atît baza de articulație cît și substratul sufletesc stau în strînsă legătură cu firea și temperamentul individului vorbitor, iar toate laolaltă imprimă limbii acel caracter distinctiv, specific, care se vede în ceea ce de obicei numim *geniul* unei limbi.

Plecînd de la aceste considerațiuni, lingvistica de astăzi nu mai consideră limba ca un organism, ci ca o funcțiune. Iar această funcțiune nu se explică numai din formația anatomică și funcțiunea fiziologică a organului nostru vocal, ci și din partea de suflet pe care fiecare din noi o pune în vorbire. Fiecare individ are limbajul lui, determinat de un anumit potențial afectiv, în care *accentul* joacă un rol hotărîtor pentru armonia intonației, din care rezultă *ritmul*, acest element fiziologic fundamental, care imprimă limbii un caracter particular.⁴

Dar limba, ca funcțiune, sub impulsul celor doi factori, fiziologic și psihic, s-ar opri pe loc, dacă aplicarea ei nu s-ar face în funcție de relația socială.⁵ Efortul intelectual ce stă la baza vorbirii se produce numai din dorința individului de a comunica cu semenii săi. În condițiile acestea, cuvîntul, ca fenomen psiho-fiziologic, n-ar putea găsi o întrebuițare colectivă, decît numai dacă se încadrează în sistemul verbal elaborat de societate. Dar, în cazul acesta, ne găsim în domeniul psihologiei sociale. Plecînd de la această concepție sociologică, ne putem lămuri faptul de ce în limbă, ca expresie a spiritului, nu se oglindește numai felul particular de a gîndi și simți al unui popor, dar și întreaga lui structură socială. Și întrucît, sub presiunea unor fenomene din afară, contopiri de unități sociale pot avea loc în sînul aceleiași comunități lingvistice, limba, care are un caracter discontinuu în evoluția ei istorică, poartă întotdeauna urmele unor fenomene. Ele se văd în tot felul e inovații răspîndite prin împrumut. Acest factor, socotit printre agenții externi, joacă un rol hotărîtor în biologia limbii. Din cauza lui, cuvinte și forme din fondul indigen dispar fără urmă. În caz de bilingvitate, adeseori dispare și limba. Sub acest raport se poate spune că nu există popor care să nu-și fi schimbat odată sau de două ori limba.⁶ Dar împrumutul lucrează și la schimbarea mentalității unei colectivități lingvistice. Acest dublu rol se va putea evidenția mai bine la studiul aspectului balcanic al romanității noastre.

În esență, întreg edificiul lingvistic se întemeiază pe aceste trei principii: fiziologic, psihologic și social. Ele activează uniform la toate limbile, în ce privește direcțiunile generale, însă deosebit în materialitatea lor.⁷ Sarcina mea, în această expunere, este să arăt, pe temeiul acestor principii, dar mai ales al celor două din urmă, psihologic și social, cauzele eficiente care au determinat aspectul balcanic al romanității noastre în relație cu diferitele evenimente istorice. (...)

Cu acest vechi aspect balcanic, a cărui origine în trăsăturile lui fundamentale, după cum am văzut, *incepe încă din epoca de plămădire a poporului român*, romanitatea noastră își desăvîrșește individualitate pe la sfîrșitul secolului al VII-lea sau începutul secolului al VIII-lea. Această individualitate este aceeași pentru toate populațiunile românești de pretutindeni, ceea ce probează că, oriunde se vor fi găsit în veacurile de mijloc, ele au continuat să trăiască în *unitate teritorială*, formînd, sub raportul etnologic și lingvistic, *un singur popor*.⁸

Astăzi, uitându-se cineva pe harta etnografică a Peninsulei balcanice, rămîne uimit de împrăștierea lor extraordinară, mai ales în părțile de miazăzi, unde aceste populații se înfățișează sub o formă fragmentară, față de blocul unitar și indivizibil al românismului din nordul Dunării. Prima impresie ce se desprinde din acest aspect, aproape *unic în istoria unui popor*, este că, oricît de răsfirate apar aceste populații pe cuprinsul Peninsulei balcanice, *originea lor trebuie căutată nu numai în ținuturile carpato-dunărene, dar și în Pind*, acolo unde ei astăzi se prezintă în mase mari și compacte, iar în trecut s-au putut constitui în unități politice. Aceasta este de altfel și părerea istoricilor, care a fost exprimată mai de mult. Filologii, din contră, cred că elementul românesc din Pind nu poate reprezenta vechea populație din sudul peninsulei, mai întîi, din pricina puternicei influențe grecești, exercitată asupra ținuturilor în care se găsesc împrăștiați ei astăzi, al doilea, însă, și din cauza limbii. Limba lor este românească. Ca atare, filologii nu pot admite faptul, că două populații de aceeași origine, cum sînt dacoromânii și aromânii, trăind aproape de două milenii în regiuni atît de depărtate și în împrejurări cu totul deosebite, să dea naștere la o limbă care să fie aceeași nu numai din punctul de vedere al dezvoltării ei interne, dar și din acela al împrumuturilor din afară. Într-adevăr, atît dacoromânii cît și aromânii au un număr de cuvinte albaneze, vechi grecești sau bizantine și paleoslave, care, după formă și înțeles, se arată că au pătruns în graiul aromânilor încă pe cînd ei nu erau despărțiți, ci trăiau în unitate teritorială. Aceste împrumuturi comune, care s-au făcut încă pe cînd ei trăiau laolaltă și în contact cu popoarele vecine, au încetat după venirea ungarilor. În vreme ce din atingerea cu vechii slavi, atît aromânii cît și dacoromânii s-au ales cu vreo 70-80 de cuvinte comune,⁹ din care se vede lămurit că și *unii și alții au trăit multă vreme laolaltă, chiar după venirea slavilor printre români*, din contră, după năvălirea ungarilor, comunitatea împrumuturilor a încetat, iar cuvintele ungurești intrate în limba română nu le găsim decît la dacoromâni, atunci cînd la aromâni ele lipsesc cu desăvîrșire.

Această întrerupere de împrumuturi înseamnă, după părerea filologilor, o întrerupere de legături între dacoromâni și aromâni. Și cum aceste legături pentru vremurile vechi nu puteau exista numai în nordul Peninsulei balcanice, în dreapta și în stînga marelui fluviu, filologii cred, în opoziție cu istoricii, că aromânii nu sînt localnici, ci s-au coborît în locurile ce le ocupă astăzi prin sec. VIII, IX și X, de prin părțile dunărene. Prin urmare, ei nu reprezintă un rest al populațiilor autohtone romanizate.¹⁰

După cercetări mai adînci în această chestiune, mai ales sub raportul lingvistic, socotesc că adevărul trebuie căutat la mijloc. Desigur, argumentele lingvistice, în lipsă de documente istorice, sînt cele mai importante pentru chestiunea care ne preocupă. Însă, după cum istoricii sînt obligați să țină seama de datele lingvistice, care rezultă din aspectul unitar al celor patru dialecte românești: dacoromân, aromân, meglenoromân și istroromân, tot așa lingviștii nu trebuie să treacă ușor peste unele considerații istorice. Existența unei romanități balcanice în veacurile din mijloc se dovedește din mulțimea numelor de localități în formă romană, atestate de Procopius nu numai în provinciile romane din sudul Dunării, considerate de istorici ca făcînd parte din zona de cultură romană, dar și în Macedonia și chiar în Epir.¹¹ Aici voi mai adăuga că pe urma unei romanități, întreaga peninsulă era cunoscută de lumea bizantină sub numele de *Romania*,¹² iar limba română, în desfășurarea ei istorică spre forma românească, a început să se ivească încă din secolul al VII-lea în memorabilele cuvinte ale

istoriografului bizantin Teofanes: „torna, torna, fratre,” spuse de soldați în graiul local părintesc. Pentru lămurirea acestor crîmpeie de veche limbă românească, nu mă voi apuca aici să înșir toate păreri pro și contra emise pînă acum. Mă voi mulțumi să adaug numai din ceea ce ne învață *realitatea graiurilor românești transdanubiene*, anume că „torna” și astăzi în aromână înseamnă „se răstoarnă” și nicidecum „întoarce-te.” Prin urmare, „torna, torna, fratre” care, din cauza prezenței cuvîntului „fratre” în nici un caz n-ar putea fi considerat ca un ordin militar de comandă, înseamnă „se răstoarnă, se răstoarnă (povara), frate.” Dealtfel, această interpretare nu este a mea, ci a unui student macedoromân de la Universitatea din Halle de acum două sute de ani, comunicată vestitului profesor de istorie Thumann. Acest profesor, vorbind pentru întîia dată despre spusele lui Teofanes în istoria sa asupra popoarelor sud-est-europene, publicată în 1774, agaugă: „Herr Tzechani hat mir berichtet, dass die Wlachen noch heutiges Tages Τοάρνα ΦοάΤε zu sagen pflegen, wenn sie jemanden bitten, ein umgefallenes Tier, oder dessen Last, wieder aufzuhelfen.”¹³

Pentru persistența unei romanități în sudul Peninsulei balcanice sînt multe motive: în primul rînd, întinderea stăpînirii romane în această parte a peninsulei cu mult înainte de cucerirea Daciei, cu un început de romanizare care n-a fost stînjinit de cultura greacă în măsura în care s-a crezut pînă acum; în al doilea, însă, actualele așezări ale românilor au unele urme în numele de localități, care, în forma lor românească, trădează o origine veche.

Dacă există în lingvistică o problemă într-adevăr grea, în care diferitele ipoteze pleacă de cele mai multe ori din domenii fantastice, este aceea privitoare la interpretarea justă a originii numelor de localități. Un nume de localitate, sub forma autentică veche, prețuiește mai mult decît un document, este, cum s-ar zice, o medalie sau o monedă, din inscripția căreia ușor ai putea descifra timpul cînd s-a produs.¹⁴ Dar pentru ca numele de localitate să poată prezenta această valoare, desfacerea lui din cele două elemente componente: forma de bază veche cu cea actuală, trebuie să se facă după aceleași norme stricte de corespondență fonetică, care se aplică la toate cuvintele din limbă. Cum se depărtează cineva de aceste norme, anume pentru ca forma nouă să o identifice cu cea veche, se falsifică principiul de investigație și cercetătorul devine un aventurier de lingvistică.¹⁵ Desigur că în domeniul numelor locale, trebuie făcut deosebire între formele românești care s-ar fi putut naște în trecutul apropiat și între acelea care poartă pecetea antichității. Numele celor din urmă prezintă o valoare pentru deducțiile noastre istorice. Ele sînt foarte rare. Însă un singur nume dintre acestea ajunge ca să proiecteze lumină asupra întregii perioade de care ne ocupăm.

Un astfel de nume la aromâni este *Baiasa*, un rîu din Pind care se varsă în Marea Adriatică, și numele satului românesc așezat pe malurile lui. După cum am încercat să arăt în altă parte, acest rîu este identificat de arheologi cu rîul antic Aous care, după regiuni și epoci, avea mai multe denumiri. Dintre acestea însemnăm pe cele atestate la istoriografia bizantini: βωώσηξ și βωων, în fine Vavissa. Toate acestea stau la baza formelor actuale grecești și aromânești. Grecii de prin părțile Albaniei și ale Epirului îl numesc *Voiussa*, albanezii *Viosa* iar aromânii *Baiasa*. Forma aromână corespunde, după toate normele de prefacere a sunetelor românești, vechiului nume *Vavissa*, în care, mai ales, redarea lui *v* inițial prin *b*, atunci cînd în numele grec modern se păstrează *v*, probează că elementul romanic din acele părți, care s-a păstrat în populațiile românești de azi, l-au cunoscut înainte de secolul al II-lea d. Chr., încă pe cînd

sunetul *veta* grec de astăzi, la vechii greci se pronunța *beta*. Dealtfel, comuna *Baiasa* păstrează și unele urme materiale de viață romană. Unicul pod de peste râu care unește cele două porțiuni ale comunei și pe care aromânii îl folosesc pentru nevoile lor zilnice, datează încă de pe timpul stăpînirii romane.¹⁶ Aceasta probează că în această localitate a existat odată cu viața romană, care a continuat în elementul românesc din Pind. Dar aromânii mai au în vechea lor nomenclatură toponomastică și forma *Sărună*,¹⁷ numele orașului Salonic, derivat din lat. *Salona*. Prefacerea lui *-l-* în *r* și a lui *o+n* în *un* arată că el este o moștenire la aromâni, cel mai târziu din secolul al VI-lea sau al VII-lea. La acestea se mai pot adăuga numele vîrfurilor de munți ca: *Moașa* (Smolcu-Moașa), Gurgul'u, Dzana, toate în apropiere de Samarina; după aceea *Ciuma-Naltă* cu înțelesul de „vîrf înalt,” *Suma-cu-Brad* „vîrf cu brad,” din care cuvintele *suma* și *ciuma*, de origine latină, cu înțelesul etimologic de „înălțime,” lipsesc din graiul lor de astăzi; în fine, *O u*, cel mai înalt vîrf, de pe care se poate admira toată valea Tempe, de-a lungul râului Salambria. Am arătat în altă parte că și în Albania vîrfurile de munți n-au denumiri slave. Aceasta ar putea fi o dovadă că în epoca primelor invaziuni slave în sudul peninsulei, înălțimile munților n-au fost atinse de nomenclatura slavă.

Din prezența acestor nume de localități în regiunea Pindului, rezultă că *o parte din strămoșii aromânilor continuă vechea romanitate locală*. Ea s-ar fi pierdut, dacă n-ar fi stat în legătură cu populațiile romane din nordul Peninsulei balcanice, care, prin mișcările lor metanastatice, stăteau în continuu contact atît cu resturile comunității nord-dunărene, cît și cu cele din sudul peninsulei. Pentru un început de evoluție locală a elementului roman din Pind vorbesc și unele date istorice; în cursul secolului al VIII-lea apar în Macedonia, în tovărășia slavilor, așa-numiții vlahorinchini.¹⁸ În secolul al X-lea ei se ivesc ceva mai la sud, în apropierea lacului Prespa. La începutul secolului al XI-lea apar în Peninsula calcidică, iar în a doua jumătate a acestui veac se amintește un oraș al lor în Tesalia, unde ei organizează o mișcare în contra stăpînirii bizantine, pînă cînd în secolul al XII-lea și al XIII-lea se ivesc unitățile politice cunoscute în cele trei Vlahii.

Că în epoca de formațiune a poporului român, care a precedat primele atingeri ale romanității balcanice cu slavii, toată romanitatea din sudul peninsulei stătea în legătură cu romanitatea răsăriteană de pe malul stîng al Dunării, aceasta rezultă atît din caracterul vieții lor de *păștori nomazi*, cît mai ales din *unitatea limbii*. Pentru străinii care nu cunosc felul de viață al păstorilor din Pind, această legătură dintre populațiunile dintre cele două extremități ale romanității orientale pare îndoielnică. Dar aceste mișcări cu peregrinări neînchipuit de îndepărtate se petrec chiar în zilele noastre. Prin urmare nu este de mirat ca în veacurile de mijloc, ele să fi luat proporții și mai mari, ajungînd pînă dincolo de Carpați, în Panonia, așa cum rezultă din unele nume de localități cu caracter sud-dunărean atestate pentru acele părți.¹⁹ Nu este întîmplător că în nordul peninsulei se întîlnesc nume topice cu un dublu caracter, referitoare la același munte. Astfel, alături de numele românesc Dormitor din Iugoslavia, care, după păstrarea lui *m* nealterat, pare a fi o formă dacoromână, apare Kurlai,²⁰ o formațiune metaforică obscenă (cur negru) pentru denumirea unei ramificații din același munte, care este o formă aromânească. Din toate acestea urmează că *românii actuali, cunoscuți în cele patru tulpine, nu reprezintă numai urmașii romanității din nordul Peninsulei Balcanice și ai ținuturilor romanizate din stînga Dunării, ci și din întreaga Peninsulă, așa cum a existat după cucerirea ei de romani*.

Această legătură dintre romanitatea de nord și romanitatea sudică n-a fost întreruptă de cu vreme. Vechile particularități de grai slave împrumutate de la strămoșii sîrbilor și ai bulgarilor, care se arată în toate dialectele românești, constituie o dovadă că chiar după cotopirea Peninsulei balcanice de slavi, românii, prin mișcările lor păstorești, continuau să formeze o singură unitate sub raportul etnologic și lingvistic, purtînd toți, atît cei din sudul Dunării, cît și cei din nordul Dunării, același nume *rumân* din lat. *romanus*, păstrat, probabil, din cauză că erau prea răspîndiți, și nimeni nu i-a putut supune. Erau, cum spune un istoriograf bizantin despre *vlahii* din Balcani, $\alpha\beta\alpha\delta\iota\lambda\epsilon\nu\tau\omicron\iota$ „fără stăpîn.”²¹ Numai după ce slavii s-au revărsat mai mulți în peninsulă, populațiile românești s-au retras înspre vechile lor ținuturi cu așezări mai stabile: cei mai mulți au revenit la nordul Dunării, lăsînd unele resturi rătăcite în partea apuseană a peninsulei, care se văd și astăzi la *românii din Istria*; cei mai puțini au coborît din valea Moraviei și prin alte căi în sudul Dunării, în Epir și Tesalia, acolo unde continuau să trăiască *strămoșii românilor*, lăsînd și ei în drum resturi împrăștiate în răsăritul Macedoniei, care se văd astăzi în *românii din Meglen*.

Acum limba lor, în elementele lor constitutive, era formată definitiv sub aspectul romanității orientale, cu acea înfățișare balcanică, despre care am vorbit mai sus. Și fiindcă la o întindere atît de mare, ea nu putea fi cu desăvîrșire unitară, probabil că, înainte de despărțire, începuseră să se ivească *Isoglose*, care, poate, nu concordau toate între ele, dar care marcau limitele anumitor diferențieri dialectice. Printre acestea, cele mai importante au fost:

1. *Rotacismul* lui *n* între două vocale, care venea de la nord la sud, cu o direcție înspre apusul peninsulei;
2. *Palatalizarea labialelor*, care pare că se întindea de la sud la nord, cu o direcție mai mult înspre răsărit;
3. Roastirea lui *ce, ci, ca țe, ți și a lui ge, gi ca dze, dzi*, cu o arie care cuprindea numai sudul.

Dintre acestea, *rotacismul și alterarea velarelor reprezentau cele două mari deosebiri, care despărțeau, în grai, nordul carpato-dunărean de sudul balcanic*. Vor fi poate și alte particularități, dar mai ales în ceea ce privește *ritmul* vorbirii, care arată deosebiri la populațiunile aromâne. Aria acestei particularități, dacă într-adevăr este veche, trebuie să fi fost mai redusă, întrucît lasă afară pe meglenoromâni.

Dintre aceste particularități, *istroromânii*, care au fost întotdeauna mai aproape de dacoromâni, însă și-au păstrat locurile lor de origine în Balcani, au rămas cu rotacismul, una din trăsăturile esențiale din graiul lor, pe care l-au avut și dacoromânii, însă la aceștia astăzi este în proces de totală dispariție. Aromânii și meglenoromânii s-au ales cu rostirea lui *țe, ți, dze, dzi*, care constituie iarăși una dintre trăsăturile fundamentale din graiul acestor populațiuni. Aromânii, dacoromânii, meglenoromânii și istroromânii au palatalizarea labialelor, care la cei dintii este generală, la dacoromâni ocupă aproape trei sferturi din teritoriul ocupat de ei, la meglenoromâni pe jumătate, iar la istroromâni aproape deloc, reducîndu-se la două cuvinte, a căror formă este susceptibilă de multe interpretări.

Dintre toate aceste particularități, cea mai interesantă pare rotacismul care, după toate probabilitățile, trebuie să stea în legătură cu același fenomen din limba albaneză. Dacă romanitatea balcanică din atingerea ei cu poporul albanez n-ar fi arătat decît această singură

asemănare, atunci fenomenul s-ar fi putut explica în afară de limba albaneză, dar când legăturile noastre cu această limbă se dovedesc atât de strânse, prin particularități și forme vechi comune la amândouă popoarele, este cu neputință să nu se poată recunoaște și în rotacism efectul unei *tendințe străvechi*. Curios pare faptul că aromânii și meglenoromânii nu arată aceste particularități. Dacă ne gândim, însă, că aromânii încă de la început, în număr redus cât au fost, au ocupat sudul iliric, de unde au moștenit unele forme de viață comune cu albanezii, absența rotacismului la ei se explică ușor. Aria acestui fenomen în domeniul romanității balcanice, coborînd din nord spre apus, venea în contact cu strămoșii albanezilor toshi, care târziu de tot s-au coborît în locurile lor de astăzi din apropierea românilor. Din acestea rezultă că *atingerile romanității balcanice cu poporul albanez au avut loc într-o regiune situată la miazănoapte și răsărit de granițele actuale ale micului regat albanez*, care, în nici un caz, n-ar putea fi determinate mai aproape. Ele se pot numai închipui, dacă ținem seama de faptul că albanezii peregrinau cu turmele lor în toate direcțiile de miazănoapte și răsărit ale peninsulei.²² Mai târziu, ei au apucat și direcția de miazăzi, unde s-au fixat pentru totdeauna.

După ce populațiile românești au fost definitiv despărțite,²³ fiecare a rămas cu rosturile ei, avînd o organizație primitivă, în parte, cu nomenclatură slavă. La sud avem *celnicii*, iar la nord *voivozii*. Acum și biserica, cu o nomenclatură primitivă, însă unitară la toate populațiile românești, capătă o înfățișare deosebită: la nord slavonă cu nomenclatura paleoslavă, la sud bizantină cu nomenclatură grecească. Numărul cuvintelor de origine latină referitoare la primele elemente ale creștinismului, aceleași pentru românii de la nord ca și pentru cei de la sud, poartă pecetea acelorași vremuri, cînd viața orășenească pentru romanitatea noastră era pierdută. În această nomenclatură, la dacoromâni ca și la aromâni, nu se vede nici o urmă de ierarhie religioasă mai înaltă, ceea ce probează că și unii și alții au fost surprinși de evenimente cu o terminologie simplă, așa cum romanitatea carpato-balcanică o va fi cunoscut, probabil, în stadiul creștinismului primitiv răspîndit prin misionari la țară.²⁴

Răspunzîndu-i lui Th. Capidan, Sextil Pușcariu face o paralelă între activitatea noului coleg și cea a lui Bogdan-Duică, pe care acesta îl urmează în fotoliul academic: „Ca și el v-ați agonisit la universități din Germania temelia serioasă pentru activitatea d-voastră științifică; ca și el, ajuns de la început profesor la Cluj, ați înțeles să ridicați prestigiul tinerei universități printr-o muncă neobosită și plină de devotament; ca și el ați intrat la Academie cu un număr însemnat de opere științifice. Totuși, ce deosebire mare între mult regretatul coleg – cu temperamentul mai clocotitor, care spărgea tiparele obiectivității rigide, cu setea-i nepotolită de cunoștințe, care-l făcea să dezvolte o activitate febrilă în zeci de direcții – și d-voastră, care ați înțeles să vă îngredăți cercul preocupărilor, spre a vă putea dedica cu tot dinadinsul și cu o metodă stăpînită studiului lingvistic.” După ce evocă anii de formație ai sărbătoritului, marcați de îndrumarea lui Gustav Weigand, Sextil Pușcariu realizează un portret al lui Th. Capidan, accentuînd seriozitatea științifică a acestuia, scrupulozitatea și competența sa, „vociunea spiritului mereu treaz și veșnis doritor a cunoaște”, semnificația, în sfîrșit, a concluziilor studiilor sale: „În general, în studiile d-voastră nu v-ați restrîns niciodată la stadiul de astăzi, ci ați căutat să deslușiți în limbă și în diferite aspecte etnografice trecutul îndepărtat al românismului transdanubian și raporturile lui cu românii din stînga Dunării. Și ați izbutit să arătați mai ales

un lucru: că resturile poporului român în Peninsula Balcanică au jucat și joacă și azi încă un rol civilizator de cea mai mare importanță între populațiile alogene și aloglote cu mult mai importante. D-voastră ați arătat că acest rol covârșitor al elementului român se observă și în limbă. Spre deosebire de cei mai mulți învățați străini, ați dovedit că românii n-au primit numai influențe străine, ci au și dat popoarelor învecinate un număr important de românisme, mai ales în fonetică.” Prezența lui Th. Capidan în scaunul academic, ocupat odinioară de Titu Maiorescu, este salutată de Sextil Pușcariu cu entuziasm și încredere că: „viitorul instituției noastre depinde în mare măsură de munca în comun pe care trebuie s-o depunem cu toții la propășirea ei.”

1. Gh. Bogdan-Duică (1866-1934), istoric și critic literar, profesor la Universitatea din Cluj-Napoca. Th. Capidan și-l amintește, evocînd personalitatea lui, ca pe un „om de temperament, impulsiv și bătaios, gata să-și măsoare puterile oricînd și cu oricine ar fi îndrăznit să-l contrazică într-o chestiune, pentru care el avea o părere deosebită. Revăd cu emoție și acum figura lui caracteristică, pe care i-o dădea conformația unui cap cu adevărat expresiv, atît în părul lui vilvoi, care încadra o frunte boltită de mare gînditor, cît și în ochii lui mici, însă vii și strălucitori, din care, în anumite clipe de tulburare sufletească, plecau priviri fulgerătoare” (n. ed.).

2. A Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, 1926, 5, 104.

3. Privitor la transformările istorice la care este supusă *baza de articulație* (dispoziția organelor articulatorii la un individ sau la o colectivitate lingvistică) sînt interesante expunerile lui J. van Ginneken – după studiile făcute de Mendel, Hempl, Breme și Buck – în care autorul încearcă să le dea o explicație pe temeiul legilor biologice, fără a nesocoti și influența factorului psihologic. Potrivit acestor expuneri, după cum la încrucișarea a două plante elementul subiacent, care pentru două sau mai multe generații pare că a pierit, revine la o nouă viață, tot așa la încrucișarea a două popoare cu bază de articulație deosebită, după trecerea de mai multe generații, o transformare fonetică a stratului absorbit revine impunîndu-se cu mai multă vigoare stratului absorbitor. Astfel, în păturile subiacente celte, *u* indoeuropean a ajuns mai întîi *ü*, în urmă *i*. După un interval de aproape nouă sute de ani după era creștină, același fenomen a început să se arate în Galia, în limba latină transformată în limba franceză. Aceeași periodicitate se observă și la mutația consonantică din limbile germanice. În toate acestea, autorul vede un fenomen de ereditate, determinat de factorul biologic. Se întîmplă, însă, ca o transformare fonetică a stratului subiacent să nu ajungă pînă la sfîrșit. Este cazul pe care l-a relevant Maestrul filologiei romane, W. Meyer Lubke, cu prilejul discuției asupra substratului lingvistic, susținînd că *u*, *ü*, *i* nu se ivește în teritoriul celtic pretutindeni și în aceleași condițiuni. Însă această inconveniență este, după autor, o necesitate biologică: faptele ereditare nu se arată întotdeauna și pretutindeni identice. Pe temeiul acestei teorii, presupun eu s-ar putea explica cele mai multe din transformările limbii române, identice, sub raportul biologic, însă despărțite în spațiu, așa cum se arată în cele patru dialecte. Tot așa și asemănările cu limba albaneză (vezi *Die Erblichkeit der Lautgesetze in Indogerm. Forsch. XLV* (1927), I sqq. și *La biologie de la base d'articulation in Psychologie du langage*, Paris (1933), 266 sqq.

4. L'accento è il patema di colui che parla, è l'onda del suoi sentimenti, è il colorito, che dà vita al disegno. Togliete l'accento, e avrete ucciso il linguaggio (Giulio Bertoni, *Programma di filologia romanza come scienza idealistica*, Ginerva, 1923, 38) „Das rhythmische Sprachleben wirkt innerhalb der allgemeinen sozialpsychischen Gesetze der Integrierung und Differenzierung kräftig auf die verschiedenen Arten des Akzentes ein, die zum grossen Teil die unmittelbare Ursache jener Regelmässigkeiten in den Sprachveränderungen sind, welche wir Lautgesetze nennen” (Dr. Jos. Schrijnen, *Eintübrung in das Studium d. Indogerm*, Sprachwiss. Heidelberg, 1921, 124). Vezi și Maurice Gramont, *Traité de phonétique*, Paris, (1933), 137. Despre ritmul limbilor balcanice, vezi mai departe.

5. „Une langue existe indépendamment de chacun des individus qui la parlent, et, bien qu'elle

n'ait aucune réalité en dehors des individus en question, elle est cependant, outre sa généralité, extérieure à chacun d'eux. La preuve, c'est que toute déviation de l'usage provoque une réaction et qu'il ne dépend pas d'aucun des individus de changer la langue." (E. Durkheim, în *Année Sociologique* IX, I. Vezi și W. Doroszewski, *Quelques remarques sur les rapports de la sociologie et de la linguistique: Durkheim et F. de Saussure*, publicat în *Psychologie du langage*, 82-91). Aspectul social al limbii n-a fost ignorat de vechii lingviști ca W. Von Humboldt, Steinthal și Withney. Ultimul a reușit să precizeze mai bine caracterul colectiv al limbii ca și acțiunea redusă și condiționată a individului asupra ei (*La vie du langage*, 124). B. P. Hașdeu, care era familiarizat cu ideile acestor învățați, scria în 1881: „Nimic mai social ca limba, modul cel mai puternic, dacă nu chiar temelia societății” (*Istoria limbii române. Partea I, Principie de lingvistică*, București, 1881, VII și 16). Cu toate acestea, neogramaticii, din pricina dogmatismului cu care vroiau să-și impună principiile lor, au trecut ușor peste el: „Der soziale Charakter der Sprachentwicklung ist nie wirklich erkannt worden nur eine Zeitlang durch das junggrammatische Dogma verdunkelt” (Hugo-Schuchardt *Brevier. Ein Vademekum der Allg. Sprachwissenschaft*, 1928, 206). Concepția sociologică a limbajului a fost relevată mai bine de Ferdinand e Saussure: „L'étude du langage comporte donc deux parties: l'une, essentielle, a pour objet la langue, qui est sociale dans son essence et indépendante de l'individu.” (*Cours de linguistique générale*, 37; cf. și Albert Sechehaye, *L'école genevoise de linguistique générale*, extrait de la revue *Indogerm. Forsch.* XLIV, 217-241), și dezvoltată de A. Meillet în mai toate scrierile sale, dar mai ales în *Linguistique historique et linguistique générale*, 230. Hugo Schuchardt dă o atît de mare însemnătate acestui aspect al limbii, încît crede că în toate schimbările din limbă se pot explica pe temeiul factorului social, ceea ce, desigur, pare exagerat: „Wenn man bei der Sprache von Gesetzen reden will, so können es nur soziologische sein und zwar in den oben gegebenen Begrenzung” (*ib.*, 206). Vezi și Georg Schmidt-Rohr, *Mutter Sprache* (Schriften der deutschen Akademie). Jena, (1933), 120 sqq., Henri Delacroix, *La langue et la pensée*. (1930), 63 sqq., Sextil Pușcariu („Dacoromania,” II, 69, sqq.); Iorgu Iordan, *Introducere în studiul limbilor romanice*, Iași (1932) passim. Sînt și învățați care nu văd o dependență între limbă și viața socială: „Le langage ne semble pas découler de la vie sociale. Si le groupement d'un certain nombre d'individus rend possible l'utilisation des signes, il ne s'ensuit pas que le groupement crée les moyens physiologiques de faire des signes, ni le „désir” de communiquer avec les congénères. Le langage a certainement beaucoup contribué au développement des sociétés humaines, mais la capacité de parler coexiste avec l'interattraction sans dépendre d'elle en aucune manière” (Rabaud, *Essai sur les sociétés animales*, în *Psychologie du langage*, 10).

6. Hermann Güntert, *Der Ursprung der Germanen*, Heidelberg (1934), 73 sqq.

7. A. Meillet, *Op. cit.* 8.

8. Și N. Iorga este acum de aceeași părere: „Le premier produit de la vaste synthèse accomplie des deux cotés des Carpathes et sur les deux rives du Danube a été une nouvelle langue néolatine... le roumain, avec ces deux ou même trois dialectes” (*La place des Roumains dans l'histoire universelle*, 33).

9. Th. Capidan, *Elementul slav. în dial. arom.* 24.

10. Vezi despre aceasta și M. Friedwagner, *Ueber die Sprache u. Heimat d. Rumänen*, în „Zeitschr. f. rom. Phil.” LIV (1934), 661-662.

11. Vezi aceste nume adunate de la Al. Philippide, o.c., I, 427 sqq. cf. și nota 24. Cf. și P. Skok, *De l'importance des listes toponomastiques chez Procope pour la latinité balkanique* în „Actes du IV-e Congrès international des études byzantines,” Sofia, Septembre 1934, publié sous la direction de Bodgan D. Filov, p. 61.
12. C. Karl Dietrich, *Römer – Romäer – Romanen*, publicat în „Jahrb. d. klass. Alt.,” XIX, 1907, 482 sqq.; Matteo Bartoli, *Romania e Pwuvavia in Scriti vari di erud, e di crit. in onore di Radolio Reiner*. Torino, (1912), 981 sqq.
13. Iohann Thummann, *Untersuchungen über die Geschichte der östl. europ. Völker*. Leipzig, (1774), 341, nota; cf. Th. Capidan, *Aromânii*, 47.
14. Jean Bruhnes, *La Géographie Humaine*, Paris (1934), II, 840.
15. „Les linguists gue s'intéressent surtout à l'étymologie des noms propres sont souvent des aventuriers de la linguistique, et peu nombreux sont ceux qui ont toutes les exigences de la méthode” qu'il faut (A. Meillet, *La méthode comp. en ling. hist.*), Oslo (1935), 42.
16. Cf. *Aromânii*, 27 sqq.
17. Despre bibliografia privitoare la *Sărună*, cf. *Aromânii*, 28, nota 2.
18. Al. Philippide. o.c., 799. În urmă de tot, Dr. Aurelian Sacerdoțeanu s-a ocupat cu „Vlahii din Calcidica” (*În memoria lui Vasile Pârvan*. București, 1934, 303-311), reunind la un loc datele cunoscute, fără să lămurească chestiunea referitoare la βλαχορηχτων. Numele șefului *Cuber* nu poate fi apropiat de *Ciubăr*, care este de origine mai nouă (cf. ung. *csöbör*, germ. *Zuber*).
19. Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*. București, 1933.
20. Această formațiune se întâlnește cu același cuvânt de bază și la *Bitcuchi*, comună românească din Albania în apropiere de Moscopole, în alb. Bithkukj (din *bith* > *byth* „cur” și *kukja* „roșu”). Weigand (*Balkan. Archiv*, III, 233), vorbind despre *Dormitor*, nu admite originea lui românească. Despre *Bitcuchi*, cf. *Românii nomazi*, 66, 70.
21. Ioan Cantacuzen, ed. Bonn, I, 474.
22. „Habitant in papilionibus et semper mouentur de loco ad locum per turmas et cognationes suas” (*Anonymi descriptio Europae orientalis, Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia*, editat de Olgierd Gôrka, Cracovia (1916), 26).
23. Această despărțire pe care Al. Philippide o pune, fără nici un motiv, în a doua jumătate a secolului al VI-lea: „În a doua jumătate a secolului al VI-lea s-au despărțit, însă, dacoromânii împreună cu istroromânii de o parte, de macedoromâni de altă parte.” (*Orig. Rom.* II, 494), iar O. Densusianu în sec. XIII-lea: „On peut donc poser le XIII siècle comme dernier terme de l'émigration macédo-roumain au nord et comme époque de la séparation du daco-roumain.” (*Hist. de la langue roum.*, 328) nu poate fi determinată mai de aproape. Apariția vlahilor devreme în sudul peninsulei nu implică despărțirea lor de restul poporului român la o dată atât de timpurie. În privința aceasta știm numai că elementul maghiar lipsind din graiurile aromânilor și megleniților, despărțirea acestora trebuie să se fi întâmplat înainte de atingerea românilor din Dacia cu ungurii, cam prin sec. X-XI.
24. Vezi și N. Iorga, *Le caractère commun des Inst. de Sud-Est de l'Europe*, 110 sqq.; *La place des Roumanis dans l'histoire universelle*. (1935), I, 43 sqq.

COLOFON

Autorul lucrării THEODOR CAPIDAN

Titlul lucrării ROMANITATEA BALCANICĂ

**VARIANTĂ
DIGITALIZATĂ
DE** Editura Predania/
CP 67, OP 13, București
www.predania.ro
tehnoredactor/ Remus Brihac
concept grafic/ Atelieruldegrafica.ro

PREDANIA